

DOI:10.26104/NNTIK.2022.53.63.043

Бактыярова С.Ж., Саматова А.А., Абдикаримова Б.

**БАЛДАРДЫН ИНСАНДЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮНҮН
КАЛЫПТАНУУСУНДАГЫ АТА-ЭНЕЛЕРДИН РОЛУ**

Бактыярова С.Ж., Саматова А.А., Абдикаримова Б.

**РОЛЬ РОДИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТНОЙ
КОМПЕТЕНТНОСТИ ДЕТЕЙ**

S. Baktyyarova, A. Samatova, B. Abdikarimova

**THE ROLE OF PARENTS IN THE FORMATION OF PERSONAL
COMPETENCE OF CHILDREN**

УДК: 502/504

Бул макалада балдарды тарбиялоо, баланын жашоосунун алгачкы жылдарынан тартып анын инсандыгын калыптандырууда ата-эненин ролу, жоопкерчилиги, педагогикалык билим берүү проблемасы, ата-энелерге адамдын инсандыгын калыптандырууда үй-бүлө маанилүү роль ойноорун көрсөтүү, баланы ар тараптуу тарбиялоо, аны коомдогу жашоого даярдоо – коомдун жана үй-бүлөнүн чечүүчү негизги социалдык милдети көрсөтүлөт. Ата-эне баланын биринчи тарбиячысы жана мугалими болгондуктан, анын инсандыгын калыптандырууда алардын ролунун маанилүүлүгү, үй-бүлөдө баланын жакшылык менен жамандык, адептүүлүк, материалдык жана руханий баалуулуктарды урматтоо жөнүндөгү түшүнүктөрүнүн калыптанышуусу, үй-бүлөдөгү жакын адамдары тагыраак айтканда ата-энеге, бир туугандарына болгон сүйүү, достук, милдет, жоопкерчилик, адилеттүүлүк, инсандык компетенттүүлүк сезимдеринин калыптанышуусунда ата-энелердин ролу каралган.

Негизги сөздөр: балдар, тарбия, ата-эне, жоопкерчилик, педагогика, инсан, калыптандыруу, коом, достук, мугалим, милдет.

В данной статье рассматривается роль родителей в воспитании детей, формировании их личности с самых ранних лет жизни, ответственность, проблема педагогического образования, показать родителям, что семья играет важную роль в формировании личности человека, всестороннее воспитание ребенка, подготовка его к жизни в обществе – главная социальная задача общества и семьи. Поскольку родители являются первым воспитателем и учителем ребенка, значение их роли в формировании личности ребенка, формирование у ребенка представлений о добре и зле в семье, нравственности, уважении к материальным и духовным ценностям, роль родителей в формировании чувств любви, дружбы, долга, ответственности, справедливости, личностной компетентности в семье, в частности, родителей и сестер.

Ключевые слова: дети, воспитание, родительство, ответственность, педагогика, формирование личности, общество, дружба, учитель, долг.

This article discusses the role of parents in raising children, shaping their personality from the earliest years of life, a responsibility, the problem of teacher education, show parents that the family plays an important role in shaping a person's personality, comprehensive education of the child, preparing him for life in society is the main social task of society and the family. Since parents are the first educator and teacher of the child, the importance of their role in shaping the personality of the child, the formation of a child's

ideas about good and evil in the family, morality, respect for material and spiritual values, the role of parents in the formation of feelings of love, friendship, duty, responsibility, justice, personal.

Key words: children, upbringing, parenting, responsibility, pedagogy, personality formation, society, friendship, teacher, duty.

Балдарды тарбиялоодо, баланын жашоосунун алгачкы жылдарынан тартып анын инсандыгын калыптандырууда ата-эненин ролу өтө чоң. Балдарды тарбиялоо үчүн ата-энелердин жоопкерчилигин жогорулатуу, өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоо менен алектенген үй-бүлө менен коомдук уюмдардын өз ара байланышын тереңдетүү ата-энелерге педагогикалык билим берүү проблемасын чечүү менен тыгыз байланышта. Педагогиканын актуалдуу милдети ата-энелерге адамдын инсандыгын калыптандырууда үй-бүлө маанилүү роль ойноорун көрсөтүү болуп саналат. Тарбия процессинин өзү ата-эненин жүрөгүнүн, акылынын жана эркинин үзгүлтүксүз иши болгондуктан, баланы тарбиялоо чоң өнөр. Баланы ар тараптуу тарбиялоо, аны коомдогу жашоого даярдоо – коомдун жана үй-бүлөнүн чечүүчү негизги социалдык милдети. Ата-эне менен баланын ортосундагы байланыш адамдын эң күчтүү байланыштарынын бири. Тирүү организм канчалык татаал болсо, ал эне организмине ошончолук узак убакыт бою көз каранды бойдон калышы керек. Мындай байланышсыз өнүгүү мүмкүн эмес жана бул байланыштын эрте үзгүлтүккө учурашы жашоо үчүн коркунучтуу учурат. Адам эң татаал биологиялык организмдерге таандык, ошондуктан ал эч качан толугу менен көз карандысыз болбойт [2].

Ата-эне баланын биринчи тарбиячысы жана мугалими болгондуктан, анын инсандыгын калыптандырууда алардын ролу эбегейсиз. Ата-эне менен күнүмдүк баарлашууда ымыркай дүйнөнү таанып, чоңдорду туурап, турмуштук тажрыйбага ээ болуп, жүрүм-турум нормаларын үйрөнөт. Ата-энелер күн сайын балага кайрылуунун жолдорун издөөгө, жашоо тарабынан коюлган көптөгөн конкреттүү кырдаалдарды чечүү жөнүндө ойлонууга туура келет, бирок туура чечимди табуу дайыма эле мүмкүн боло бербейт.

Үй-бүлө – бала менен адамдардын ортосундагы мамиленин биринчи мектеби. Үй-бүлөдө баланын жакшылык менен жамандык, адептүүлүк, материалдык жана руханий баалуулуктарды урматтоо жөнүндөгү түшүнүктөрү калыптанат. Үй-бүлөдөгү жакын адамдары тагыраак айтканда ата-энеге, бир туугандарына болгон сүйүү, достук, милдет, жоопкерчилик, адилеттүүлүк сезимдерин башынан өткөрөт.

Үй-бүлөлүк тарбия сезимге негизделген. Алгач үй-бүлө, эреже катары, бул социалдык топтун адеп-ахлактык атмосферасын, анын мүчөлөрүнүн мамилесинин стилин жана тонун аныктаган сүйүү сезимине негизделет башкача айтканда назиктиктин, боорукердиктин, камкордуктун, сабырдуулуктун, айкөлдүктүн, кечире билүү, милдет сезимин бала туюп түшүнөт. Үй-бүлөдө сезимдердин гармониясы болбосо, анда мындай үй-бүлөдө баланын өнүгүүсү татаал, үй-бүлөдөгү тарбия кээде жагымсыз болуп калат. Бала менен туруктуу психологиялык байланыш түзүү – бул бардык ата-энелерге бирдей сунуш кылынышы бирок ар бир ата-эне өзүнүн тарбиясына жараша гана бере алат. Ата-энелер менен болгон байланыш сезими жана тажрыйбасы балдарга ата-эненин мээримин жана камкордугун сезүүгө жана жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк берет [5].

Балдар үчүн үй-бүлө – туулган жер жана негизги жашоо чөйрөсү. Бул үй-бүлөдө бала курчап турган дүйнө жөнүндө билимдин негиздерин алат.

Үй-бүлөлүк тарбия – бул татаал система, балдардын жана ата-энелердин тукум куучулук жана биологиялык ден соолугуна коопсуздук, социалдык абалы, жашоо образы, үй-бүлө мүчөлөрүнүн саны, жашаган жери, балага болгон мамилеси, материалдык жана экономикалык таасирин тийгизет.

Балдар үчүн ата-эне балдарынын тарбиясы жана өнүгүшү үчүн жооптуу инсандар. Алар өз балдарынын ден соолугуна, денелик, психикалык, рухий жана адеп-ахлактык жактан өсүп-өнүгүшүнө кам көрүүгө милдеттүү. Ата-энелер балдарын окутууга жана тарбиялоого башка бардык адамдарга караганда артыкчылыктуу укукка ээ. Үй-бүлө тарбиясынын ролу жөнүндө ата-энелер менен баарлашууда мугалим ата-энелердин калыптанып келе жаткан инсанга канчалык көп тараптуу таасир тийгизгендигин баса белгилейт: ал үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн мамилелеринин стили, алардын кызыкчылыктарынын багыты жана анын муктаждыктары жөнүндө, ылайыктуу моралдык микроклимат.

Педагогикалык таасирлердин эффективдүүлүгү көбүнчө үй-бүлөнүн микроклиматынан көз каранды: бала өз ара тилектештик чөйрөсүндө чоңойсо, тарбиялык таасирлерге көбүрөөк ыктайт. Эгерде баланын үй-бүлөсүндө кайрымдуулук жана сүйүү өкүм сүрсө, бул оң фактор катары иштейт жана тескерисинче, психикалык бузулуулары жана инсандык көйгөйлөрү

бар балдар суук бөтөнчөлүктүн жана тынымсыз чыр-чатактын атмосферасында чоңоюшат. Баланын кызыкчылыгы, керектөөлөрү жана баалуулук багыттары алгач үй-бүлөдө калыптанат. «Балама берип жаткан тарбиямды өзүмдүн алган тарбиямдын эсебинен экендигин ар бир кадамымда байкап жаттым. Ал методдор бала тарбиялоодо кээ бири эффективдүү болсо, кээ бири эч кандай жараксыз экендигин түшүндүм»-деп белгилүү жазуучу Грэй Д. «Позитивдүү тарбиялоонун искусствосу» - деген китебинде жазып кеткен [1].

Адамдын инсан болуп калыптанышына үй-бүлөлүк микроклиматтын таасири чоң. Үй-бүлө баланын сезимдеринин мектеби. Ата-энелердин балдарына болгон мамилелерине, алардын эмоционалдык реакцияларына байкоо жүргүзүү жана өзүнө жакын адамдардын сезимдеринин ар түрдүү көрүнүштөрүн сезүү менен бала моралдык жана эмоционалдык тажрыйбага ээ болот. Тынч чөйрөдө бала тынч, ал коопсуздук, эмоционалдык тең салмактуулук сезими менен мүнөздөлөт.

Бала табиятынан активдүү, изденүүчү, айланадан көргөн-уккандын баарын оңой сиңирип алат, ата-энелердин маанайы ага берилет. Ал кандай эмоционалдык таасирлерди алганы маанилүү: оң же терс; ал чоңдордун кандай көрүнүштөрүн байкайт: ак көңүлдүк, камкордук, назиктик, достук жүздөр, токтоо тон, юмор же ызы-чуу, толкундануу, ачуулануу, көрө албастык, майдачылдык, муңайым жүздөр. Мунун баары сезимдин алфавитинин бир түрү – инсандын келечектеги курулушунун биринчи кирпичи.

Үй-бүлө – бул мүчөлөрү белгилүү бир милдеттер менен байланышкан жамаат. Үй-бүлө командасынын мүчөсү болуу менен, бала ошондой эле коомдук жүрүм-турум нормаларын түшүнөт, анын аркасында болгон мамилелердин системасына кирет. Бала физиопсихологиялык жактан толук кандуу өнүгүшү үчүн ар бир бала эркин кыймылдай алган руханий мейкиндикти талап кылат [2].

Үй-бүлөнүн анын ичинде ата-эненин функциялары инсандын үй-бүлө тобуна кирүү муктаждыктары менен тыгыз байланышкан.

Төмөндө көбүнчө үй-бүлөгө, ата-энеге таандык болгон негизги функциялардын катарындагы тизмеси:

1. Балдардын багууну жана тарбиясы. Бул функция балдардын муктаждыгын канааттандырууга байланыштуу. Үй-бүлө балага алгачкы социалдашууну берет, аны эл арасында жашоого үйрөтөт, алгачкы көндүмдөрдү жана жүрүм-турум үлгүлөрүн калыптандырат;

2. Коомдун баалуулуктарын жана салттарын сактоо, өнүктүрүү жана кийинки муундарга өткөрүп берүү, социалдык жана тарбиялык потенциалды топтоо жана ишке ашыруу;

3. Адамдардын психологиялык комфорт жана эмоционалдык колдоого муктаждыктарын канааттан-

дыруу, коопсуздукту сезүү, өзүнүн «Менин» баалуулугун жана маанилүүлүгүн сезүү, эмоционалдык жылуулук жана сүйүү;

4. Бардык үй-бүлө мүчөлөрүнүн инсандыгын өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү;

5. Биргелешкен бош убакытты өткөрүүгө болгон муктаждыктарды канааттандыруу;

6. Адамдын жакындары менен баарлашууга болгон муктаждыгын канааттандыруу, алар менен бекем коммуникативдик байланыштарды түзүү. Үй-бүлөдө адамдар социалдык жана психологиялык жактан жакын баарлашышат, алар назик, инсанды сыйлашат;

7. Жеке адамдын аталык же энелик муктаждыгын канааттандыруу, балдар менен байланыш, аларды тарбиялоо, балдарда өзүн-өзү ишке ашыруу.

8. Жеке үй-бүлө мүчөлөрүнүн жүрүм-турумуна коомдук көзөмөл;

9. Үй-бүлөнү материалдык жактан колдоо боюнча иш-чараларды уюштуруу;

10. Эс алуу функциясы – үй-бүлө мүчөлөрүнүн ден соолугун коргоо, алардын эс алуусун уюштуруу, адамдардын стрессстик шарттарын алып салуу. Күнүмдүк эс алуу мекемеси бул үй-бүлө. Бул жерде адамдар бири-биринен физикалык, моралдык, материалдык жана психологиялык жардамдарды алышат.

Жогорудагы функцияларга таянып, ата-эне, үй-бүлө баланын инсандыгын өнүктүрүүнүн жана тарбиялоонун эң маанилүү институту деп айта алабыз. Үй-бүлөдө инсандын пайдубалы түптөлөт, баалуулуктар системасы жана адамдардын ортосундагы мамилелер түзүлөт. Баланын бардык көйгөйлөрү ата-энелердин көңүл буруусун талап кылат. Балдарда пайда болгон көйгөйлөр биринчи болуп үй бүлөнүн андан кийин мектептин, акырында мамлекеттин көйгөйү болуп калат [2].

Балдардын үй-бүлөлүк чөйрөдө социалдык-эмоционалдык өнүгүүсү үчүн ата-эне анын эмоционалдык жайлуулугун гана камсыз кылбастан, анын психологиясына, ички көйгөйлөрүнө, теңтуштары менен болгон мамиледеги көйгөйлөрүнө тереңирээк көңүл бурушу, анын социалдык тажрыйбасын байытуу абдан маанилүү. Баланын социалдык өнүгүүсүнүн башка чөйрөлөрү менен байланыш түзүү. Алардын активдүү өз ара аракеттенүүсү бул өнүгүүнүн зарыл шарты болуп саналат, ал эми үй-бүлөнүн жашоо образы жана ата-энелердин тарбиялык ишмердүүлүгү анын маанилүү фактору болуп саналат. Баланын мүнөзү кайдан жаралат? Ата-энелердин белгилүү деңгээлде билимдүү же тарбиялуу ошондой эле тарбиясыз же билимсиз ата-энелердин балдарга болгон мамилесинен жаралат. Эгерде ата-эне инсандык компетенттерге ээ болсо, анда балдарында оң сапаттар калыптанат. Мисалы: Таанып билүү көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө жана жүрүм-турумуна. Ал эми инсандык

компетенттерге ээ боло албаган ата-энелерде балдарга жеткиликтүү көңүл бурулбай анда балдарда терс сапаттар калыптанып баштайт. Анда балдарда агрессивдүүлүк, ачуулуу, өзүмчүл балдар калыптанып баштайт. Ошондой эле ата-энелер балдардын физиологиясына көңүл бурбастан, алардын темпераментине туура эмес мамилелерди жасашат. Эң негизгиси балдарды тарбиялоодо ата-эненин психикасы, физиологиясы чоң маанини ойнойт [3]. Баланын социалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүн байытуу үчүн үй-бүлөдө бала социалдык тажрыйбанын бардык эң маанилүү компоненттерин: аксиологиялык (баалуулук), когнитивдик, коммуникативдик жана жүрүм-турумдук – активдүүлүктү активдүү өздөштүрө ала турган шарттарды түзүү максатка ылайыктуу.

Ата мекендик илимпоздордун пикири боюнча, социалдык жана эмоционалдык өнүгүү тынымсыз ишке ашып, үй-бүлөдө баланын бүткүл өмүрүн камтыйт. Заманбап илимий көз караштарда социалдык жана эмоционалдык өнүгүүнүн ички кыймылдаткыч күчү баланын алдыңкы социалдык керектөөлөрүн канааттандыруу болуп саналат деп эсептелет. Аларга төмөнкүлөр кирет:

- Балада коопсуздук сезимин жана анын инсандык баалуулугун, өзүн-өзү ишке ашыруу каалоосун жараткан эмоционалдык позитивдүү байланыштарга, сүйүү жана боорукер мамилеге болгон муктаждык;

- Активдүү түрдүү иш-аракеттерге жана чыгармачылыкка болгон муктаждык, бул муктаждыкты канааттандыруу позитивдүү өзүн-өзү ырастоолорду стимулдайт, ишеним сезимин калыптандырат;

- Ата-эненин баланын жетишкендиктерин таануу зарылчылыгы, бул өзүн-өзү позитивдүү, өзүн-өзү сыйлоо сезимин калыптандырат жана баланы дүйнөгө өзүнүн сезимдерин жигердүү, позитивдүү багытталган билдирүүгө үндөйт;

- Интеллектуалдык сезимдердин өнүгүшүнө, баланын ачылышынан кубанычка жана когнитивдик активдүүлүккө өбөлгө түзгөн билимге жана активдүү маалымат алмашууга болгон муктаждык;

- Баланын чоңдор жана балдар менен активдүү, мазмундуу жана ар тараптуу баарлашуусунун зарылчылыгы, бул социалдык сезимдерди, кызматташтыкты, башка адамдар менен өз ара аракеттенүүдө өз оюн билдирүү жана баарлашуу процессинде алардын сезимдерин жөнгө салуу жөндөмүн өрчүтөт.

Акыркы он жылдыктагы изилдөөлөр бир катар укмуштуудай ачылыштарды жасашты. Алардын бири ата-эне менен баланын баарлашуу стилинин анын инсандыгын өнүктүрүү үчүн мааниси жөнүндө. Үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мамиле, ата менен эненин жеке үлгүсү, үй-бүлөлүк салттар – мунун баарын бир сөз менен айтса болот – аны баарлашуу деп атасак болот. Үй-бүлөдө улуу менен кичүүсүнүн байланышы үч формада болот: эмоционалдык – боору-

кердик, камкордук, назик; кырдаалдык - оюнда, оюн-зоокто чондордун бала менен байланышы; сүйлөө – жүрүм-турум нормаларын ачуу, кеңеш берүү, тилек-тештик билдирүү. Бул формалар дээрлик дайыма биримдикте пайда болот [3].

Үй-бүлөдө баарлашуунун жагымдуу стилин калыбына келтирүү мүмкүн болсо, тарбиялоонун өтө татаал маселелери да толугу менен чечилээрин дүйнөлүк практика көрсөттү. Кандай гана эң оор жана курч педагогикалык кырдаалдарда ата-эне кичинекей адамдын өзүн-өзү сыйлоосу менен эсептешип, аны өнүгүп келе жаткан инсан катары көрүп, урмат-сыйга жана ишенимге негизделген өз ара түшүнүшүүгө умтулуп, анын иш-аракетине адилеттүү баа бериши керек болот. Балага болгон талаптары дайыма достук бойдон калуусу зарыл. Биз үчүн балдардын эмоционалдык бакубаттуулугун, алардын келечекке болгон ишенимин, келечектеги бактылуу жашоосу канчалык маанилүү экендигин эске алышыбыз керек. Үй-бүлөдөгү ар бир кубаныч, биргелешкен эмгек, камкордук, балдар менен тирүү байланыш балада үй-бүлө сезимин абдан өнүктүрөт. Бул баланын өнүгүүсүнүн микроөйрөсү, ага руханий сооронуч берет. Булар толук кандуу адамдын өнүгүшү үчүн эч кандай шарттар жок компоненттер.

Үй-бүлөдөгү тарбия башка тарбияга караганда эмоционалдуу мүнөзгө ээ, анткени анын «жол көрсөткүчү» ата-эненин балдарга болгон сүйүүсү болуп саналат, бул балдардын ата-энелерине болгон эки тараптуу сезимдерин ойготот. Ата-эненин жүрүм-турум үлгүлөрү бала үчүн маанилүү болуп калат.

Балдар, адатта, башка адамдардын жүрүм-турумун жана көбүнчө алар менен тыгыз байланышта болгондордун жүрүм-турумун көчүрүшөт. Жарым-жартылай бул өзүн-өзү башкалардын жүрүм-туруму сыяктуу алып жүрүүгө аң-сезимдүү аракет, жарым-жартылай аң-сезимсиз имитация, бул экинчиси менен идентификациянын бир аспекти. Рецепт менен мисал дал келген учурларда бала ата-энесиндей жү-

рүш-турушу ыктымал. Бала – ата-эненин эң жогорку деңгээлдеги жаратуусу. Ошондуктан бул жаратууну чыгармачылык процесс катары кабыл алуусу керек. Эгерде ата-эненин өзүндө андай түшүнүк жок болсо, анда кайдан билмек. Ата-эне бала үчүн негизги аалам, ал эми ата-эне анын ичинде күн жана ай сыяктуу. Ар бир бала бир азга болсо дагы ошо ааламда өзүн ааламдын борбору катары сезгенде, бала өзүн – ишенимдүү болуп чоңойот. Бала ата-эненин көз карашынан, мамилесинен өзүнүн баркын сезет. Бала генетикалык эс тутумга мүнөздүү болгон ата-эне стандартына дал келе турган ата-эненин идеалдаштырылган образына муктаж болушат [4].

Жыйынтыктап айтканда, балдардын инсандык компетенттүүлүгүнүн калыптануусундагы ата-энелерге чоң жоопкерчилик жүктөлөрүн кошумчалагым келет. Ал эми бала үчүн, өз кезегинде, тарбиянын ролу чоң. Анткени, биздин дүйнө таанымбыздын пайдубалы бала кезден түптөлөт жана кандай адам болуп чыгаарыбыз көбүрөөк ата-энебизден көз каранды.

Адабияттар:

1. Грэй Д. Дети - с небес. Искусство позитивного воспитания. Как развить в ребенке дух сотрудничества, отзывчивость и уверенность в себе. - М.: София, 2004.
2. Саматова А.А., Жаныкулова Г.Р., Жороева Р. Балдарды тарбиялоодогу ата-энелерден кетирилүүчү каталар. / Наука новые технологии и инновации Кыргызстана 2021-ж. / №8.
3. Саматова А.А., Кошматова Ж.Ж., Жаныкулова Г.Р. Баланын өсүп-өнүгүүсүндөгү биогенетикалык факторлордун таасири / А.А Саматова. / Известия ВУЗов Кыргызстана. - Б., 2021. - №3. - С. 232-236. <http://science-journal.kg/ru/journal/2/2021/3/>
4. Саматова А.А., Миралы кызы А., Мурзаева А.К. Баланын өсүп өнүгүүсүнө ата-энелердин салымы / А.А Саматова // Известия ВУЗов Кыргызстана. - Бишкек, 2021. - №3. - С. 236-240. <http://science-journal.kg/ru/journal/2/2021/3/>
5. Саматова А.А., Чоров М.Ж. Мурзаева А.К. Балдардын өсүп өрчүүсүнө үй-бүлөлүк билимдин таасири / А.А. Саматова // Наука новые технологии Кыргызстана. - Бишкек, 2021. - №6. - С. 118. <http://www.science-journal.kg/ru/journal/1/2020/6/>